

УДК 811.161.3'355

Уплыў сучаснай арфаграфіі на арфаэпію дыктараў і карэспандэнтаў беларускага тэлебачання

© Куліковіч У.І.

Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт”, Мінск

У артыкуле асвятляюцца такія тэарэтычныя пытанні арфаэпіі і арфаграфіі, як неабходнасць адзінства нормаў літаратурнага вымаўлення, практычнае і агульнакультурнае значэнне адзіных арфаэпічных і арфаграфічных нормаў, аб'ектыўны і суб'ектыўны характар арфаэпічнай нормы, уплыў арфаграфіі на вымаўленне. Праводзіцца аналіз найбольш пашыраных адступленняў ад арфаэпічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы і сучаснай рускай літаратурнай мовы ў маўленні дыктараў і карэспандэнтаў беларускага тэлебачання, указваюцца прычыны выяўленых недакладнасцяў, абумоўленыя змяненнямі ў арфаграфіі і іншымі заканамернасцямі. Матэрыял артыкула адрасаваны выкладчыкам ВНУ і курсаў павышэння кваліфікацыі работнікаў радыё і тэлебачання. Вынікі даследавання дазваляюць аптымізаваць працэс вывучэння і засваення асноўных арфаграфічных і арфаэпічных заканамернасцяў беларускай мовы.

Ключавыя словы: арфаграфічная норма, арфаэпічная норма, аб'ектыўны і суб'ектыўны характар арфаэпічнай нормы, фаналагічная сістэма.

(Ученые записки. – 2011. – Том 12. – С. 189–197)

Impact of modern orthography on the orthoepy of Belarusian TV presenters and reporters

© Kulikovich U.I.

Educational establishment “Belarusian State Technological University”, Minsk

The article presents such theoretical issues of orthoepy and orthography as the necessity of the unity of literary speech norms, practical and general cultural meaning of unified orthoepic and orthographic norms, objective and subjective character of the orthoepic norm, influence of orthography on speech. Analysis is made of most wide spread deviations from orthoepic norms of the Belarusian literary language and modern Russian literary language in the speech of Belarusian TV presenters and reporters, reasons of the incorrectness are found out, conditioned by the changes in orthography and other laws. The material of the article is addressed to university teachers and teachers at upgrading courses for radio and TV workers. Results of the study make it possible to optimize the process of learning basic orthoepic and orthographic laws of the Belarusian language.

Key words: orthographic norm, orthoepic norm, objective and subjective character of the orthoepic norm, phonological system.

(Scientific notes. – 2011. – Vol. 12. – P. 189–197)

Арфаэпічныя нормы – гэта захаванне матычныя), яны адносяцца да з’яў патрабаванняў літаратурнага адначасова дынамічных і адносна вымаўлення носьбітамі беларускай ўстойлівых, паколькі абапіраюцца на літаратурнай мовы і тымі, хто яе законы функцыянавання і фаналагічнай вывучае. Як і іншыя нормы сістэмы мовы і на выпрацаваныя ў (арфаграфічныя, лексічныя, грама- грама-

Адрас для карэспандэнцыі: вул. Карастаянавай, д. 3, кв. 27, 220065, г. Мінск, тэл.: 8-029-6-35-05-19 (Vel.) – У.І. Куліковіч

дстве традыцыйна прынятыя правілы, якія падпадаюць пад змены ў працэсе развіцця вуснага літаратурнага маўлення ў выніку ўплыву на маўленне розных фактараў (экстралінгвістычных і інтэрлінгвістычных).

Мэта артыкула – аналіз уплыву беларускай арфаграфіі 2008 г. на якасць маўлення дыктараў і карэспандэнтаў беларускага тэлебачання.

Для дасягнення мэты ставіліся і вырашаліся наступныя задачы:

1) указаць фактары, якія абумоўліваюць неабходнасць захавання нормаў літаратурнага вымаўлення;

2) раскрыць сутнасць паняццяў аб'ектыўны і суб'ектыўны характар арфаэпічных нормаў;

3) ахарактарызаваць прычыны парушэння арфаэпічных нормаў беларускай літаратурнай мовы на сучасным этапе;

4) устанавіць найбольш тыповыя памылкі ў маўленні дыктараў і карэспандэнтаў беларускага тэлебачання, выкліканыя зменамі ў арфаграфіі, фанетычнай, акцэнтацыйнай інтэрферэнцыяй.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для даследавання паслужылі інфармацыйныя выпускі на Першым нацыянальным тэлеканале БТ з 1 верасня 2010 г. па 1 студзеня 2011 г. – першыя месяцы пасля ўступлення ў дзеянне Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008 г.). Асноўным метадам вывучэння і сістэматызацыі сабранага матэрыялу з’яўляецца метада назірання, які, паводле сцверджання многіх вучоных, належыць да найбольш эфектыўных метадаў даследавання.

Вынікі і іх абмеркаванне. Неабходнасць адзінства нормаў літаратурнага вымаўлення абумоўліваецца некалькімі фактарамі, найважнейшыя з якіх – наступныя. (1) Імкненне дасягнуць узаемаразумення паміж моўцам і слухачом. Пры адсутнасці адзіных нормаў камунікацыя ўскладняецца або парушаецца: слухач пачынае звяртаць увагу не на тое, што гавораць, а на тое, як гавораць, г.зн. не на ўнутраны змест

маўлення, а на яго знешняе выражэнне. Вымаўленне, якое адпавядае арфаэпічным нормам, аблягчае і паскарае працэс зносіннаў. (2) Імкненне правільна разумець тэкст пры чытанні, паколькі гукавы бок мовы звязаны з правіламі правапісу, якія таксама павінны быць адзінымі. (3) Навучанне адзіным правілам арфаэпіі ў школе, культываванне іх сродкамі масавай інфармацыі (праз друк, радыё, тэлебачанне), тэатрам. (4) Захаванне агульнага культурнага ўзроўню носьбітаў беларускай літаратурнай мовы і іх нацыянальнай адметнасці. (5) Захаванне прэстыжу беларускай літаратурнай мовы ва ўмовах руска-беларускага двухмоўя (неапраўданая варыянтнасць, адсутнасць арфаэпічнай стабільнасці звязваюць і без таго нешматлікае кола яе карыстальнікаў).

Веданне правілаў беларускага літаратурнага вымаўлення мае вялікае практычнае і агульнакультурнае значэнне, на што неаднаразова звярталася ўвага ў навуковай і метадычнай літаратуры. Яно дазваляе: (1) правільна пісаць, паколькі беларускі правапіс у асобных выпадках абапіраецца на літаратурнае вымаўленне; (2) правільна чытаць напісанае або надрукаванае, бо на пісьме перадаюцца не ўсе асаблівасці вымаўлення; (3) дасягнуць аднастайнасці вымаўлення слоў у вуснай мове, што з’яўляецца важным чыннікам дакладнага ўзаемаразумення; (4) прафесійна выкарыстоўваць арфаэпічныя варыянты па прычыне іх сацыяльнай значымасці ў сцэнічным маўленні для сацыяльнай характарыстыкі асобаў.

З усяго сказанага вынікае агульнакультурнае значэнне арфаэпіі, якое заключаецца ў наступным: (1) культура вуснай мовы сведчыць аб узроўні агульнай культуры чалавека; (2) правільнасць і чысціня маўлення маюць важнае значэнне ў галіне эстэтычнага ўздзеяння на слухача.

Таму з асаблівай увагай за сваёй вуснай мовай павінны сачыць усе, хто выкарыстоўвае мову ў якасці сродку зносін.

Характар арфаэпічнай нормы. Сучасныя правілы вымаўлення, як сведчыць маўленчая практыка, носяць розны характар і маюць рознае паходжанне. Так, арфаэпічныя нормы, якія дыктуюцца фаналагічнай сістэмай мовы і заканамернасцямі яе рэалізацыі ў маўленні, прынята называць літаратурнымі нормамаі, якія маюць *аб'ектыўны характар*, а арфаэпічныя нормы, што ўстанаўліваюцца грамадскай маўленчай практыкай, людзьмі, – літаратурнымі нормамаі, якія маюць *суб'ектыўны характар*.

Адрозненні паміж аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі нормамаі вызначаюцца характарам фаналагічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы і заканамернасцямі яе рэалізацыі.

Да *аб'ектыўных арфаэпічных нормаў* адносяцца такія выпадкі вымаўлення, у якіх фаналагічная сістэма дыктуе толькі адну магчымасць яе рэалізацыі, г.зн. толькі адну магчымасць вымаўлення. Напрыклад, законы фаналагічнай сістэмы беларускай мовы прадугледжваюць вымаўленне: *конь* і *кон*, *лес* і *ле[s]* (лезь), *золкі* і *[z]olkі* (зёлкі). Вымаўленне ў прыведзеных парах слоў толькі цвёрдых ці толькі мяккіх зычных гукаў – парушэнне законаў фаналагічнай сістэмы, што можа прывесці да поўнага непаразумення. Другі прыклад: на канцы слова і перад глухімі не могуць вымаўляцца звонкія зычныя, таксама як не могуць вымаўляцца глухія зычныя перад звонкімі. Неабходна вымаўляць *про[z]ба* (просьба), *дзя[d]ка* (дзядзька), *гры[d]кі* (грыбкі), *па[t]кінуць* (падкінуць). Вымаўленне ж тыпу *про[s]ба*, *дзя[dз]ка*, *гры[b]кі*, *па[d]кінуць* з'яўляецца парушэннем унутраных сувязей і адносінаў элементаў фаналагічнай сістэмы, выкліканае неадрозненнем глухіх/звонкіх зычных у любой фанетычнай пазіцыі.

Аб'ектыўныя нормы вымаўлення з'яўляюцца ўстойлівымі, паколькі дыктуюцца фаналагічнай сістэмай. Яны не могуць змяняцца за адносна кароткі прамежак часу.

Суб'ектыўнымі фаналагічнымі нормамаі будуць з'яўляцца такія выпадкі вымаўлення, у якіх законы фаналагічнай сістэмы дапускаюць некалькі магчымасцей яе рэалізацыі, але выбар адпаведнага вымаўлення залежыць ад грамадскай маўленчай практыкі. Напрыклад, калі моўца гаворыць *[z'ım.l'a]*, *[було]*, *[выда]* замест *[z'ıml'a]*, *[было]*, *[вада]*, то ён не парушае законаў беларускай фаналагічнай сістэмы – прыцып пазіцыйнай мены націскных і ненаціскных галосных тут захоўваецца. У такім выпадку асоба парушае нормы літаратурнага вымаўлення, устаноўленыя грамадскай маўленчай практыкай. Яшчэ адзін прыклад: фаналагічная сістэма адноль-кава дазваляе вымаўляць у запазычаных словах гук *[э]* і гук *[э́]* пад націскам і не пад націскам: у пачатку слова: *эра*, *экватар*, *Эльбрус*, *Еўропа*, *Еўпаторыя*; у сярэдзіне слова: *Кармэн*, *мэбля*, *нетры*, *перспектывы*, *туркмен*; на канцы слоў: *рэзюмэ*, *турнэ*, *суфле*, *атэльэ*, *Фрунзэ*. Таму ні вымаўленні тыпу *Амерыка*, *Еўропа*, *перспектыва*, *канфедэрацыя*, ні вымаўленні *Амэрыка*, *Эўропа*, *пэрспэктыва*, *канфэдэрацыя*, што можна пачуць сёння, не з'яўляюцца аб'ектыўнымі нормамаі, якія дыктуе фаналагічная сістэма. Нормай на сучасным этапе лічацца падкрэсленыя словы, паколькі яны ўстаноўлены грамадскай маўленчай практыкай і падмацаваны арфаграфіяй. Да рэформы ж правапісу 1933 года нарматыўным лічылася вымаўленне непадкрэсленых слоў.

З гэтага вынікае, што нормы, якія ўстанаўліваюцца грамадствам, могуць мяняцца на працягу развіцця мовы нават за адносна кароткі прамежак часу. У такім выпадку адказнасць за іх

стабільнасць ляжыць толькі на карыстальніках мовы і тых, хто ўкараняе новыя арфаграфічныя правілы, паколькі ў многіх выпадках новае напісанне слова прадугледжвае новае яго вымаўленне.

Асноўныя прычыны парушэння арфаэпічных нормаў. Асноўнымі прычынамі парушэння арфаэпічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы на сучасным этапе засталіся тыя ж, пра якія пісалі на працягу XX ст. М.В. Бірыла [3], І.І. Крамко [5], А.І. Падлужны [1], Ф.М. Янкоўскі [2] і іншыя. Гэта *развіццё мовы, уплыў дыялектнага маўлення, міжмоўная інтэрферэнцыя, выкліканая сітуацыяй білінгвізму, палітарнае чытанне тэксту.*

Развіццё мовы. Мова як самаарганізуючая сістэма знаходзіцца ў пастаянным развіцці, якое залежыць ад сацыяльна-палітычнага і эканамічнага жыцця грамадства. Напрыклад, удакладненні правілаў беларускай арфаграфіі на працягу XX стагоддзя неаднаразова прыводзілі да змянення гучання слоў. Так, пасля рэформы правапісу 1933 года нормай лічылася напісанне *піонер, соцыялізм, большэвік, камунізм*, якое адпавядала тагачаснаму вымаўленню. На сучасным этапе вымаўленне і напісанне такіх слоў іншае: *піянер, сацыялізм, бальшавік, камунізм.*

Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008 г.) таксама паўплываў на асобныя правілы вымаўлення. Паводле новых арфаграфічных прадпісанняў, на канцы нязменных запазычаных слоў не пад націскам, а таксама ў фіналях агульных назоўнікаў перад *р, ль* патрэбна пісаць літару *а* і адпаведна вымаўляць гук [а]: *адажыя, імпрэсарыя, трыя, Токіа, Ватэрлоа, Пінокія; бартар, кратар, камп’ютар, шніцаль.* Да ўступлення ў дзеянне Закона тут пісаліся літары *о, э* і вымаўляліся гукі [о], [э]: *адажыю, імпрэсарыю, трыю, Токію, Ватэрлоо, Пінокію; бартэр, кратэр, камп’ютэр, шніцэль.* Паводле даведнікаў і вучэбных дапаможнікаў канца XX ст. прадугледжвалася варыянтнае вымаўленне гукаў у першым складзе перад націскам [э], [э^а], [і] ў словах *дзевяты,*

дзесяты, семнаццаты, васемнаццаты, пяцьдзесят, шэсцьдзесят. З 1 верасня 2010 г. адзінай арфаэпічнай нормай становіцца вымаўленне ў гэтай пазіцыі гука [а], паколькі замацаваны наступны арфаграфічны запіс указаных слоў: *дз’яв’-ты, дз’ясыты, сямнаццаты, васемнаццаты, пяцьдзесят, шэсцьдзесят.*

Уплыў дыялектнага вымаўлення. Вынікам такога ўплыву з’яўляецца захаванне ў вымаўленні гукаў ці спалучэнняў пэўных дыялектных рысаў, якія не супадаюць з фанетычнымі рысамі літаратурнай мовы. Парушэнні такога тыпу назіраюцца ў людзей, якія з дзяцінства карысталіся дыялектнай мовай. Такім уплывам тлумачацца наступныя парушэнні арфаэпічных нормаў, зафіксаваныя акадэмікам М.В. Бірылам [3]:

1) адступленне ад правілаў акання і якання: *в[ы]дзяны* замест *в[а]дзяны*, *н[і]ма* замест *н[я]ма*, *н[ы]га* замест *н[а]га*, *мног[о]* сал[о] замест *мног[а]* сал[а], *[в’і]сна* замест *[в’а]сна*, *во[с’і]нь* замест *во[се]нь* і інш.; 2) вымаўленне на месцы [а] перад [ў] гука [о]: *наст[о]ўнік*, *пр[о]ўда*, *сказ[о]ў*, *уз[о]ў* замест *наст[а]ўнік*, *пр[а]ўда*, *сказ[а]ў*, *уз[а]ў* і інш.; 3) рэдукаванае вымаўленне [с’ц]: *шэ[с’]* замест *шэ[с’ц’]*, *рада[с’]* замест *рада[с’ц’]* і інш.; 4) амаль поўны пропуск зычнага [г] у канчатках прыметнікаў і дзеепрыметнікаў: *учараш[н’аа]* замест *учараш[н’ага]*, *вясёл[аа]* замест *вясёл[ага]* і інш.; 5) парушэнне правілаў прыпадабнення звонкіх да глухіх, а таксама глухіх да звонкіх і інш.: *[жж] цёплае* замест *[жш] цёплае*, *ра[зк]а[зч]ык* замест *ра[ск]а[шч]ык*; 6) вымаўленне на месцы падоўжаных зычных скарачаных або зусім кароткіх гукаў: *карэ[н’э]*, *га[л’о]* замест *карэ[н’н’э]*, *га[л’л’о]*; 7) памякчэнне [з], [с] перад заднеязычнымі [г], [к], [х]: *[з’]гінуць*, *[с’]кінуць*, *[с’]хіліць* замест *[з]гінуць*, *[с]кінуць*, *[с]хіліць* і інш.

Сітуацыя білінгвізму (двухмоўя), якая стала прычынай фанетычнай і

акцэнтуюацыйнай інтэрферэнцыі (ўзаема-пранікнення фанетычных і акцэнтуюацыйных элементаў беларускай мовы ў рускамоўнае маўленне і наадварот). Парушэнне нормаў у такіх выпадках узнікае пры недасканалым валоданні беларускай і рускай мовамі. Яно назіраецца ў маўленні людзей, якія часцей карыстаюцца адной з дзвюх моваў і пераносяць асобныя рысы з рускай мовы ў беларускую і наадварот.

У маўленні карэспандэнтаў, якія вядуць рэпартажы па-руску і па-беларуску найбольш часта сустракаюцца наступныя памылкі, выкліканыя фанетычнай і акцэнтуюацыйнай інтэрферэнцыяй.

Пісьмо, г.зн. палітарнае чытанне, паколькі літары не заўсёды абазначаюць тыя гукі, якія трэба вымаўляць. Так, неадрозненне паміж пісьмом і вымаўленнем прыводзіць да чытання, як напісана: [см'эх], [цв'ісц'і] замест [с'м'эх], [ц'в'ісц'і]; [н'этрэба], [б'эзгрошай] замест [н'атрэба], [б'азгрошай]; [гарадск'і], [н'ас'в'іжск'і] замест [гарацк'і], [н'ас'в'іск'і]; [д][з]в'эры, на[д][з]ея, нара[д][ж]энне замест [дз]веры, на[дз]ея, нара[дж]энне і інш.

Самымі распаўсюджанымі недакладнасцямі ў вымаўленні гукаў дыктарамі беларускага тэлебачання з'яўляюцца наступныя.

Арфаэпія галосных.

1. Вымаўленне гука [а] замест [э], а таксама гука [а] замест гука [э] ў запазычанай лексіцы і першай частцы лічэбнікаў. Прычына адхілення ад нормы – непадсвядомае перанясенне законаў акання і якання (па аналогіі) на словы, у якіх гэтыя законы не дзейнічаюць: *адзін*

мільён пясцьсот пясцьдзісят шэсь, надвор'е паставі-ла чарговы рэкорд, цэментны завод, пяцьсот–сямсот тысяч рублёў, час сярэялаў, няровасць на конт лічбы 13 замест нарматыўных *пэсьць-сот пэсьцьдзісят шэсьць, надвор'е паставіла чарговы рэкорд, цэмент-ны завод, пяцьсот–семсот тысяч рублёў, час серыялаў, нервовасць* на конт лічбы 13.

2. Рэдукцыя гука [а] і вымаўленне яго як [э^а]: *добры вечэр, новы камп'ютэрны клас* замест нарматыўных *добры вечар, новы камп'ютарны клас*. Важна ведаць, што ў беларускай мове, у адрозненне ад рускай, рэдукцыя галосных не прыводзіць да поўнай або нават частковай страты асноўнай якасці гука, г.зн., што і не пад націскам галосныя гукі павінны вымаўляцца выразна.

3. Вымаўленне гукаў [і], [э] (уплыў рускага маўлення) на месцы: этымалагічнага [а]; [а] ў першым складзе перад націскам; [э] не ў першым складзе перад націскам: *некалькі дзісяткаў дамоў, на дзісяткі квадратных метраў, да дваццаці піці тысяч рублёў, піцьдзісят пяць участкаў, гасцініца пабудавана ў сімідзісятых, дзівяноста працэн-таў узгаранняў, дахі дзесяткаў жылых дамоў, чырвоны сігнал светлафора, васемнаццаатага верасня, дваццаць дзевятага верасня, дзівя-ты кіламетр, пакаранне панесуць пэсьцьдзісят восем чыноўнікаў, велікая колькасць ДТЗ* замест нарматыўных *некалькі дзяткаў дамоў,*

№	Рускае маўленне	Беларускае маўленне
1.	Вымаўленне цвёрдых [р] і [ч] на месцы мяккіх [р'] і [ч']: [рэ]сурсы замест [р'э]сурсы, [рэ]льсы замест [р'э]льсы, [чы]тат' замест [ч'и]тат', [чэ]ловек замест [ч'э]ловек.	Вымаўленне мяккіх [р'] і [ч'] на месцы цвёрдых [р] і [ч]: [р'і]нак замест [ры]нак, [р'э]клама замест [рэ]клама, [ч'а]ртар замест [ча]ртар, [ч'э]к замест [чэ]к.
2.	Вымаўленне мяккіх [дз'], [ц'] (дэканне і цеканне) на месцы цвёрдых [д], [т]: [ц'в']ёрды замест [тв']ёрды, [дз'в']е замест [дв']е, [дз'в']ерь замест [дв']ерь, очерс[ц'в']еть замест очерс[тв']еть.	Вымаўленне цвёрдых [д], [т] на месцы мяккіх [дз'], [ц'] у славянскай лексіцы: [тв']ёрды замест [ц'в']ёрды, [дв']еры замест [дз'в']еры, [дв']е замест [дз'в']е, с[тв']ярджаць замест с[ц'в']ярджаць.
3.	Вымаўленне цвёрдых [д], [т] на месцы	Вымаўленне мяккіх [дз'], [ц'] (дэканне і

	мяккіх [д’], [т’] у неславянскай лексіцы: [дэ]бет замест [д’е]бет, [дэ]фіцит замест [д’е]фіцит, гаран[ты]я замест гаран[т’у]я, інвес[ты]цыі замест інвес[т’у]цыі.	цеканне) на месцы цвёрдых [д], [т] у неславянскай лексіцы: ін[дз’е]ксацыя замест ін[дэ]ксацыя, інвес[ц’і]цыі замест інвес[ты]цыі, амар[ц’і]зацыя замест амар[ты]зацыя.
4.	Вымаўленне [ў] на месцы рускага [в] у пазіцыі пасля галосных, у сярэдзіне і канцы слова, а таксама ў пачатку слоў перад зычнымі. Гэта вынік рознага чаргавання ў рускай і беларускай мовах. У рускай мове [в] – [ф], у беларускай – [в] – [ў]: загото[ў]ка кормо[ў] замест загото[ф]ка кормо[ф], [ў]сё [ў] парадке замест [ф]сё [ф] парадке, тракто[ў]ка закона[ў] замест тракто[ф]ка закона[ф].	Вымаўленне [в] на месцы беларускага [ў] у пазіцыі пасля галосных, у сярэдзіне і канцы слова, а таксама ў пачатку слоў перад зычнымі. <i>статак каро[ф]</i> замест <i>статак каро[ў]</i> , <i>новая цэрка[ф]ка</i> замест <i>новая цэрка[ў]ка</i> , [ф]сё [ф] парадку замест [у]сё [ў] парадку. Вымаўленне [л] на месцы [ў] у пазіцыях пасля галосных у сярэдзіне і канцы слова: <i>шо[л]к</i> замест <i>шо[ў]к</i> , <i>прада[л]</i> замест <i>прада[ў]</i> .
5.	Вымаўленне фрыкатыўнага [з] на месцы [г] выбухнога: [з]оворить замест [г]оворить, ценные бума[з]и замест ценные бума[г]и, ле[з]ализация замест ле[г]ализация.	Вымаўленне выбухнога [г] на месцы фрыкатыўнага [з]: [г]ербавы замест [з]ербавы, каштоўная аблі[г]ацыя замест каштоўная аблі[з]ацыя, ле[г]альны замест ле[з]альны.
6.	Вымаўленне [шч] на месцы доўгага мяккага [ш’ш’] або [щ’]: су[шч]ность замест су[ш’ш’]ность, об[шч]ность замест об[ш’ш’]ность, ра[шчо]тный [шчо]т замест ра[щё]тный [щё]т.	Вымаўленне мяккіх [ж’], [ш’], [дж’] на месцы цвёрдых [ж], [ш], [дж]: <i>месца [ж’і]харства</i> , <i>новы [ш’і]нель</i> , <i>прыгожы [дж’і]п</i> замест <i>[жы]харства</i> , <i>[шы]нель</i> , <i>[джы]п</i> .
7.	Адсутнасць асіміляцыйнага змякчэння [н] перад [ш]. Вымаўляюць <i>же[ншч]ына</i> замест <i>же[н’ш’ш’]ына</i> . А таксама палітарнае вымаўленне [ж’ч’] у слове <i>му[ж’ч’]ына</i> замест <i>му[ш’ш’]ына</i> .	Вымаўленне [в] у канчатках парадкавых лічэбнікаў, займеннікаў і прыметнікаў замест [з]: <i>перва[в]а</i> , <i>май[в]о</i> , <i>добра[в]а</i> , <i>вясёла[в]а</i> замест <i>перва[з]а</i> , <i>май[з]о</i> , <i>добра[з]а</i> , <i>вясёла[з]а</i> .
8.	Вымаўленне [а] (аканне) у ненаціскных пазіцыях: <i>праздн[а]ваць</i> , <i>[а]тдыхаць</i> , <i>проб[а]ваць варенье</i> , <i>аб[а]немент</i> , <i>аэр[а]флот</i> , <i>[а]бсчитаць</i> , <i>[а]ск[а]рбихь</i> .	Раздзельнае вымаўленне [д] і [з’], а таксама [д] і [ж] замест [дз’], [дж]: <i>[д][з’]веры</i> , <i>на[д][з’]ея</i> , <i>даж[д][ж]ы</i> замест <i>[дз’]веры</i> , <i>на[дз’]ея</i> , <i>даж[дж]ы</i> .
9.	“Яканне”: <i>з[я]мельный кодекс больши[я]</i> <i>персп[я]ктивы</i> , <i>н[я]виданное чудо</i> , <i>л[я]гальный бизнес</i> замест <i>з[е]мельный кодекс больши[е]</i> <i>персп[е]ктивы</i> , <i>н[е]виданное чудо</i> , <i>л[е]гальный бизнес</i> .	Адсутнасць якання ў славянскай лексіцы: <i>св[е]точны салют</i> , <i>новая б[е]лізна</i> , <i>в[е]лікі[е]</i> <i>перспектывы</i> замест <i>св[я]точны салют</i> , <i>новая б[я]лізна</i> , <i>в[я]лікі[я]</i> <i>перспектывы</i> .
10.	Вымаўленне падоўжаных зычных на месцы спалучэння “мяккі зычны + j”: <i>варе[н’н’]е</i> , <i>но[ч’ч’]ю</i> , <i>ма[з’з’]ю</i> , <i>ста[л’л’]ю</i> замест <i>варе[ннь]е</i> , <i>но[чъ]ю</i> , <i>ма[зъ]ю</i> , <i>ста[лъ]ю</i> .	Адсутнасць падаўжэння ў словах, дзе яно павінна быць і наяўнасць падаўжэння ў словах, дзе яго не павінна быць: <i>пячэ[ннь]е</i> , <i>жы[цъ]ё</i> , <i>га[лъ]ё</i> , <i>бру[тт]а</i> , <i>то[нн]а</i> замест <i>пячэ[н’н’]е</i> , <i>жы[ц’ц’]ё</i> , <i>га[л’л’]ё</i> , <i>бру[т]а</i> , <i>то[н]а</i> .

на **дзясяткі** квадратных метраў, да дваццаці **пяці** тысяч рублёў, **пяцьдзясят** пяць участкаў, гасцініца пабудавана ў **сямідзясятых**, **дзевяноста** працэнтаў узгаранняў, дахі **дзясяткаў** жылых

дамоў, чырвоны сігнал **святлафора**, **васямнаццаці** верасня, дваццаць **дзвятага** верасня, **дзвяты** кіламетр, пакаранне **панясуць шэсцьдзясят** восем чыноўнікаў, **вялікая** колькасць ДТЗ. У

бела-рускай мове ў адзначаных пазіцыях пішучца літары **я** (е), таму вымаўленне павінна дакладна адлюстроўваць напісанне.

4. Няправільнае ўжыванне і вымаўленне часціцы **не**: больш **ні** вернуцца ў рэгіён, працягнецца так **не** доўга, аварыі магло б **ні** быць, ніхто і **ні** чуў, большасць дня яны **не** рухаюцца, гэта нічога **не** значыць; транспарт **не** ходзіць, **ні** толькі днём, але і ноччу, вадзіцель **не** справіўся з кіраваннем замест нарматыўных больш **ня** вернуцца ў рэгіён, працягнецца так **ня** доўга, аварыі магло б **ня** быць, ніхто і **ня** чуў, большасць дня яны **ня** рухаюцца, гэта нічога **ня** значыць; транспарт **ня** ходзіць, **ня** толькі днём, але і ноччу, вадзіцель **ня** справіўся з кіраваннем. Важна ведаць, што ў першым складзе перад націскам у часціцы **не** замест гука [’э] вымаўляецца гук [’а].

5. Вымаўленне гука [о] замест [йо] (у напісанні літара **ё**) пасля галосных **ы, і** ў словах неславянскага паходжання (уплыў рускага маўлення): **мілліон** тысяч тон, кубак **чэмпіонаў**, навіны мінскага **рэгіона**, **сацыяльныя** аб’екты замест нарматыўных **мільён** тысяч тон, кубак **чэмпіёнаў**, навіны мінскага **рэгіёна**, **сацыяльныя** аб’екты.

6. Ужыванне лічэбніка **сто** толькі ў адной склонавай форме. У беларускай мове гэты лічэбнік мае форму **сто** ў назоўным і вінавальным склонах і форму **ста** ва ўсіх астатніх: **звыш сто сарака пяці** замест нарматыўнага **звыш ста сарака пяці**.

7. Вымаўленне гука [э] перад націсным канчаткам **-це** дзеясловаў 2-ой асобы множнага ліку. Прычына памылкі – няправільная пастаноўка націску пры ўтварэнні гэтай формы. Правільна **нясеш – несяце, бярэш – бераце, пападзеш – пападзяце**, а не **пападзеце, бяреце, нясеце**.

Арфаэпія зычных.

1. Вымаўленне гука [в] у пазіцыі пасля галосных перад зычнымі, замест нарматыўнага [ў] (уплыў рускага маўлення): **даба[в]ляюць** кансерванты, **горкая пра[в]да** замест нарматыўнага

дабаўляюць кансерванты, **горкая праўда**.

2. Раздзельнае вымаўленне гукаў [д] [ж] на месцы аднаго гука [дж] (уплыў арфаграфіі): **штармавое папярэ[д]/[ж]анне**, **самыя распаўсю[д]/[ж]аныя** маршруты, **машыны перап[д]/[ж]аюць**, **знесла агаро[д]/[ж]у**, **ура[д]/[ж]айнасць** збожжавых культур, на аператыўным **п[д]/[ж]энні** замест нарматыўных **штармавое папярэджанне**, **самыя распаўсюджаныя** маршруты, **машыны перап[д]жаюць**, **знесла агароджу**, **ураджайнасць** збожжавых культур, на аператыўным **п[д]жэнні**.

3. Вымаўленне падоўжанага гука [ж:] на месцы спалучэння [ждж] (уплыў рускай арфаэпіі, дзе вымаўляюцца – **дрожжы, вожжы**): **чакаюцца дажжы**, **лепш выяжжаць** у выхадныя, **выяжжаючы** з-за аўтобуса замест нарматыўных **чакаюцца дажджы**, **лепш выяжджаць** у выхадныя, **выяжджаючы** з-за аўтобуса.

4. Мяккасць губных на канцы слова, у прыватнасці [м’] у лічэбніках. Варта ведаць, што губныя на канцы слова ў беларускай мове заўсёды цвёрдыя. Мягкае вымаўленне – уплыў рускай арфаэпіі: **сто шэсцьдзсят семь** вадзіцеляў, **дваццаць семь** градусаў цяпла, **намалочана мільён шэсцьсот восемь** тысяч тон збожжа замест нарматыўных **сто шэсцьдзсят сем** вадзіцеляў, **дваццаць сем** градусаў цяпла, **намалочана мільён шэсцьсот восем** тысяч тон збожжа.

5. Адсутнасць асіміляцыйнай мяккасці зычных [з’], [с’] перад усімі мяккімі зычнымі, акрамя [г’], [к’], [х’], якая на пісьме не абазначаецца: **сусветныя** цэны на збожжа, **паспяхова** **экспартная** культура, **плады не паспелі** развіцца, **сябе забяспечым**, застаецца **пажаранебяспечнай**, **інспектары** прызнаюцца, **узровень уздзеяння**, **пасля** наведвання, **праспект Незалежнасці** замест нарматыўных **сусьветныя** цэны на збожжа, **пасьпяхова** **экспартная** культура, **плады не пасьпелі** развіцца, **сябе за-бясьпечым**, застаецца **пажара-небясьпечнай**, **інсьпектары** прыз-

наюцца, узровень **уздызеяння, пасля наведвання, праспект Незалежнасці.**

6. Вымаўленне мяккага [н'] перад ш: у лясках **Бярэзіньшчыны, Смаргоньшчыны** замест нарматыўнага у лясках **Бярэзішчыны, Смаргоншчыны.**

7. Вымаўленне гука [й] пасля гука [ы], з якога пачынаецца корань пасля прыстаўкі на зычны: **аднамесны нумар аб'ездзеца ў 25 тысяч рублёў, аб'ездзецця папярэ[д]/[ж]аннем** замест нарматыўных **аднамесны нумар аб'ездзеца ў 25 тысяч рублёў, аб'ездзецця папярэ[дж]аннем.**

8. Адсутнасць гука [г] у канчатках прыметнікаў (уплыў гутарковага вымаўлення): **пятніца трынаццатаа, васьмнаццатаа** кастрычніка замест нарматыўнага **пятніца трынаццатага, васьмнаццатага** кастрычніка.

9. Малая ступень мяккасці гукаў [дз'], [ц'], характэрная для рускага маўлення, у словах тыпу **дзеці, дзянькі, людзі, цёпла, цяпер, дзвесце** і інш.

Заклучэнне. Захаваў адзіных арфаэпічных нормаў беларускай літаратурнай мовы мае на сучасным этапе надзвычай важнае значэнне. Адсутнасць правільнага, узорнага, аднастайнага вымаўлення настаўнікамі, выкладчыкамі ВУ, работнікамі радыё і тэлебачання адмоўна ўплывае на прэстыж мовы, на выпрацоўку арфаграфічных нормаў і ў чарговы раз пацвярджае думку Я.М. Камароўскага аб неабходнасці стварэння якасных лексікаграфічных даведнікаў: “Да таго часу, пакуль не будуць складзены неабходныя слоўніковыя і іншыя дапаможнікі (слоўнікі-даведнікі аб нормах літаратурнага вымаўлення, арфаграфічны слоўнік-даведнік імён, прозвішчаў і географічных назваў іншамоўнага паходжання і інш.), нельга разлічваць на поўную ліквідацыю арфаграфічнага разнабою” [4, с. 19].

Істотным фактарам устойлівых арфаэпічных неадкладнасцяў у маўленні дыктараў Першага нацыянальнага тэлеканала БТ

з'яўляецца ігнараванне арфаграфічным запісам слоў, у тым ліку і тых, дзе адбыліся змены ў напісанні. Прычынамі такога ігнаравання выступаюць:

а) уплыў рускай арфаэпіі і адсутнасць навыкаў вымаўлення гукаў у лексіцы, дзе адбыліся арфаграфічныя змены: **камп'ютэр, дзівяты, рэгіён, правда, дажжы, семь** замест **камп'ютар, дзявты, рэгіён, праўда, дажджы, сем**

б) уплыў гутарковай арфаэпіі, у якой дзеля спрашчэння работы маўленчага апарату і эканоміі энергіі дапускаюцца выкідкі або ўстаўкі асобных гукаў (**трынаццатаа, аб'ездзеца** замест **трынаццатага, аб'ездзеца**); дзеянне законаў акання і якання ў запазычаных словах (**сярыял** замест **серыял**); мяккае вымаўленне гука [н'] перад [ш]: **Смаргоньшчына** замест **Смаргоншчына.**

На памылковае вымаўленне часціцы **не** і зычных гукаў у словах уплываюць іншыя фактары: няведанне фанетычных законаў спалучальнасці гукаў і палітарнае чытанне напісанага: **[н'э] доўга, па[з]ней, [д]/[з]веры, папярэ[д]/[ж]анне, шча[с]це** замест **[н'а] доўга, па[з']ней, [дз']веры, папярэ[дж]анне, шча[с']це.**

Найбольшая колькасць парушэнняў арфаэпічных нормаў у маўленні карэспандэнтаў выклікана беларуска-рускай фанетычнай і акцэнтацыйнай інтэрферэнцыяй.

Памылак, абумоўленых уплывамі дыялектнага маўлення, не зафіксавана. Гэта сведчыць пра тое, што на сучасным этапе тэрытарыяльныя гаворкі не ўплываюць на якасць вуснай мовы прадстаўнікоў маладога пакалення.

Літаратура

1. Падлужны, А.І. Нормы беларускага літаратурнага вымаўлення // Сучасная беларуская мова: пытанні культуры мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973.
2. Янкоўскі, Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. – 4-е выд. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976.
3. Бірыла, М.В. Да пытання аб фарміраванні і важнейшых нормах беларускага літаратурнага вымаўлення // Вес. Акадэміі навук БССР. Сер.

- грамад. навук. – 1958. – № 3. – С. 165–174.
4. Комаровский, Е.М. Белорусское правописание: к вопросу о взаимоотношении между фонетическим и морфологическим принципами в белорусском правописании: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.М. Комаровский; БГУ им. В.И. Ленина, каф. белор. языка. – Минск, 1965.
5. Крамко, І.І. Некалькі заўваг аб культуры мовы беларускага радзё // Аб некаторых асаблівасцях беларускай літаратурнай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1965. – С. 104–106.
- Паступіла ў рэдакцыю 05.04.2011 г.*

Прынята ў друк 12.12.2011 г.